

них норм відповідно до міжнародних стандартів; реформування системи індивідуального оскарження в рамках ООН щодо спрощення процедур подання скарг, скорочення строків, надання їх рішенням обов'язкового характеру, систему санкцій тощо, а також створення таких умов, щоб державні органи і посадові особи застосовували міжнародні норми захисту прав жінок і несли реальну відповідальність за порушення їх прав і свобод.

Список літератури: 1. Карташкін В. А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. М., 1995. 2. Процедуры представления и рассмотрения сообщений // Изложение фактов в области прав человека № 7. Женева, 1990. 3. Резолюция A/60/L.48 (13). 4. Доклад Генерального секретаря ООН «При большей свободе: к развитию, безопасности и правам человека для всех» // http://www.un.org/russian/largerfreedom/a59_2005add1.pdf. 5. Калініченко О. Міжнародні контрольні механізми щодо реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина // Економіка, Фінанси, Право. 2001. №1. 6. Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок, ратифікований Законом України № 946-IV від 05.06.2003 // ВВР України. 2003. № 39. Ст. 345. 7. Права человека для женщин: шаг за шагом: Учеб. пособ. / Под ред. Шулер М., Томас Д., Мертус Д. М., 2004. 8. Европейский Суд по правам человека. Избранные решения: В 2 т.: Т. 2. М., 2001. 9. Бюлетень Центру інформації та документації Ради Європи в Україні. 1998. Вип. №1. 10. Відповідальність держав за порушення міжнародних зобов'язань у галузі прав людини: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.11 [Електронний ресурс] / Л. Г. огли Гусейнов. К., 2000. 11. Словарь иностранных слов / Под ред. И. В. Лехина, С. М. Локшиной и др. Изд. 6-ое, перераб. и доп. М., 1964. 12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV // ВВР України. 2006. № 30. Ст. 260. 13. Буткевич В. Г., Мищик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В. Г. Буткевича. К., 2002. 14. Мацко А. С., Слатвицька А. В. Інститут захисту прав людини на звернення та дія принципу пріоритету міжнародно-правових норм у внутрішньому правопорядку України // Часопис Київського університету права. 2004. №1.

Надійшла до редколегії 26.12.07

М. В. Третьякова

Відшкодування шкоди, завданої ОСОБИ НЕЗАКОННИМИ ДІЯМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, ЯК ПРОЯВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

Побудова в Україні правової держави передбачає посилення гарантій прав, свобод і законних інтересів людини. У сфері кримінального судочинства дане положення має особливе значення, оскільки розслідування і розгляд кримінальних справ пов'язані з обмеженням свободи і недоторканності особи, вторгненням у приватне життя, застосуванням заходів процесуального примусу. Однак слідча і судова практика не застраховані від помилок і зловживань, тому, на жаль, ще трапляються випадки необґрунтованих або незаконних обвинувачень, засуджень, арештів, взяття і тримання під вартою. Це, як правило, пов'язано з душевними стражданнями, приниженнями, певними матеріальними позбавленнями. Задача держави полягає в тому, щоб звести такі помилки до мінімуму. А якщо в конкретному випадку помилка допуще-

на, то необхідно публічно визнати її та негайно вжити всіх заходів щодо відшкодування шкоди, завданої невинній особі незаконними діями органу дізнання, досудового слідства, прокурора та суду.

Відповідно до ст. 56 Конституції України, кожен має право на відшкодування державою моральної та матеріальної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень [1]. Аналогічне положення міститься й у міжнародно-правових актах. Зокрема, в ст. 5 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод та ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права вказано, що кожен, хто став жертвою незаконного арешту або тримання під вартою, має право на компенсацію [2, 3]. Разом із цим, ст. 62 Конституції вказує, що у разі скасування вироку як неправосудного, держава відшкодовує засудженому матеріальну і моральну шкоду, заподіяну безпідставним засудженням [1].

Підстави і порядок відшкодування шкоди, завданої підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, засудженому, особі, щодо якої були застосовані примусові заходи медичного характеру, незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю органів державної влади та їх посадовими особами регулюються інститутом реабілітації.

Важливі аспекти щодо реабілітації невинної особи розглядалися в роботах: Т. Н. Добровольської, О. В. Капліної, Ч. С. Касумова, А. П. Куна, А. М. Ларіна, А. М. Лобойка, М. І. Миролюбова, М. І. Пастухова, І. А. Петрухіна, М. Є. Шуміла та ін. Результати їх дослідження дали змогу визначити основні напрями розвитку цього інституту, хоча цілий ряд питань ще є недостатньо дослідженим.

Передусім слід зазначити, що інститут реабілітації є продуктом тривалої еволюції. До недавнього часу вважалося, що держава не повинна нести відповідальність, у тому числі майнову, за свої дії і дії своїх органів і посадових осіб, незалежно від того, чи були шкідливі дії правомірними або протиправними. Поступовий і дуже обережний відхід від цієї установки почався в XIX столітті, коли стали з'являтися закони, які припускали можливість залучення до майнової відповідальності посадових осіб, що завдавали шкоди особі неналежним виконанням своїх службових обов'язків. Так, наприклад, в Російській імперії в 1864 р. був прийнятий Устав кримінального судочинства, відповідно до якого виправданому судом дозволялося просити винагороди за шкоду, яку йому було заподіяно йому необґрунтованим притягненням до суду. Компенсація могла бути стягнута з посадових осіб, у тому числі з судового слідчого і прокурора (а не з держави) у випадках, коли особа мала змогу довести, що посадові особи діяли упереджено, без законного

приводу чи підстави. Справи такого роду підлягали розгляду в порядку цивільного судочинства [4, с. 468].

На сьогодні в Україні правове регулювання відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів дізнання, досудового слідства прокуратури і суду, здійснюється на основі Конституції України, Кримінально-процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Цивільного кодексу України, а також Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р. Не зважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, існуючий порядок відшкодування шкоди, завданої органами дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду є недосконалим і потребує змін та уточнень.

Одним із недоліків чинного кримінально-процесуального законодавства є те, що, відповідно до ст. 53-1 Кримінально-процесуального кодексу, у разі закриття кримінальної справи через відсутність події злочину, відсутність в діянні складу злочину або через недоведеність участі особи у вчиненні злочину, а також у разі постановлення виправдувального вироку орган дізнання, слідчий, прокурор, суд (суддя) зобов'язані роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав і вжити необхідних заходів до відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок незаконного засудження, незаконного притягнення як обвинуваченого, затримання, незаконного застосування запобіжного заходу та у разі незаконного продовження виконання призначеного покарання у випадках, коли кримінальний закон, який усуває караність діяння, набрав чинності [5]. Втім, порядок такого відшкодування передбачений не Кримінально-процесуальним кодексом, а Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду». Відповідно до даного Закону, відшкодуванню підлягає шкода, завдана громадянину внаслідок незаконного засудження, притягнення як обвинуваченого, взяття і тримання під вартою, проведення в ході розслідування чи судового розгляду кримінальної справи, обшуку, виїмки, накладення арешту на майно, відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян; незаконного проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та іншими актами законодавства.

Право на відшкодування шкоди в розмірах і в порядку, передбачених Законом виникає у випадках:

- постановлення виправдувального вироку суду;

– закриття кримінальної справи через відсутність події злочину, відсутність у діянні складу злочину або недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину [6].

Іншим недоліком чинного кримінально-процесуального законодавства України є відсутність чіткого і детального визначення поняття «моральна шкода». Відповідно до ст. 23 чинного Цивільного кодексу України, моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [7]. Однак, існуюче визначення поняття «моральна шкода» є, з одного боку, широким, а з іншого – досить непрактичним і складним для розуміння, для доказування і оцінки грошової компенсації. Суддя на своє внутрішнє переконання і на підставі такого закону не може оцінити всю глибину страждань конкретної особи. В свою чергу особа, якій завдано моральної шкоди, не зможе довести глибину страждань за допомогою документів чи речових доказів. Також існує проблема і щодо встановлення достатності доказів на підтвердження позовних вимог. У зв'язку із цим, вважаємо, що необхідно розробити чітке та просте для розуміння поняття «моральної шкоди» та доповнити ст. 32 КПК України цим поняттям.

Зауважимо, що сьогодні ініціатива у відновленні порушених прав особи та її реабілітація (що включає відшкодування як матеріальної, так і моральної шкоди) повинна виходити від відповідних органів, дії чи бездіяльність яких призвели до виникнення матеріальної та моральної шкоди. Вони – представники держави, виразники її інтересів, і саме від їх дій залежить належне виконання державою своїх обов'язків перед людиною і суспільством в цілому.

Факт виправдання або закриття кримінальної справи у зв'язку з обставинами, що реабілітують, є надзвичайно важливим для постраждалих від зловживань і помилок органу дізнання, досудового слідства, прокурора і суду. Репутація людини повністю відновлюється, вона знову набуває «статусу» порядного і законослужняного громадянина. Разом із цим, реабілітація має також передбачати усунення, по можливості, будь-яких негативних наслідків, що стали наслідком помилок чи зловживань під час провадження у кримінальній справі. Це потрібно і тим, кого реабілітують, і правосуддю для підтримання його престижу на необхідному рівні.

Поняття «реабілітація» є неоднозначним у теорії кримінального права та процесу, оскільки виділяють так зване «вузьке» і «широке» розуміння. Згідно із першим, якого дотримуються А. І. Столмаков, І. А. Лібус, В. Новиков та інші, «реабілітація» охоплює лише постановлення виправдувального вироку [8, с. 111; 9, с. 26; 10, с. 58]. Прибічники другої точки зору, а саме, Н. Я. Шило, М. Ф. Полякова, Н. Н. Скворцов вважають, що поняттям «реабілітація» охоплюється не тільки винесення та проголошення виправдувального вироку, але й сукупність інших дій, які правоохоронні органи повинні виконати в подальшому з метою поновлення виправданого у правах [11, с. 16; 12, с. 121; 13, с. 111]. А. Д. Кокорев та О. В. Капліна пропонують винесення виправдувального вироку вважати лише передумовою для подальшої реабілітації виправданого [14, с. 63–64; 15, с. 8]. М. І. Пастухов також вважає, що виправдання підсудного є тільки початковим моментом реабілітації, її правовою основою, сама ж реабілітація повинна виступати своєрідним «виконавчим провадженням» по вироку, що полягає у здійсненні заходів з поновлення виправданого в усіх правах [16, с. 75]. Науковці, які дотримуються саме такої думки, визначають і певний зміст дій правоохоронних та судових органів, спрямованих на реабілітацію. Так, М. І. Пастухов до них відносить: заходи, спрямовані на поновлення репутації (моральну реабілітацію); заходи, спрямовані на відшкодування шкоди (майнову реабілітацію); заходи, спрямовані на поновлення інших прав [16, с. 75].

Більш вдалою видається думка О. В. Капліної про те, що під реабілітацією слід розуміти «систему передбачених законом соціально-правових засобів, спрямованих на повне відновлення в попередніх правах громадянина, незаконно притягнутого до кримінальної відповідальності або засудженого, та відшкодування заподіяної йому шкоди» [15, с. 3, 8].

При реабілітації шкода, яка підлягає відшкодуванню особі, являє собою усунення негативних наслідків, що настали через незаконне притягнення як обвинуваченого, засудження, застосування заходів процесуального примусу і примусових заходів медичного характеру, у тому числі пов'язаних з обмеженням трудових, пенсійних, житлових та інших прав громадян, втратою ділової репутації і доброго імені, а також інших несприятливих наслідків для майнового або психологічного стану такої особи.

Ми погоджуємося із думкою А. М. Лобойка, який зазначає, що реабілітація – це міжгалузевий правовий інститут, що регламентує процесуальний механізм реалізації відповідальності держави перед особою, метою якого є повне поновлення майнових, трудових, пенсійних, житлових, службових, інших особистих прав незалеж-

но від вини посадових осіб державних органів, які порушили ці права в ході провадження у кримінальній справі [17, с. 402].

Отже, аналіз праць видатних вчених та законодавства дозволяє дійти висновку про те, що з метою забезпечення прав і свобод людини, недопущення притягнення до відповідальності невинних, повного і швидкого відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, **необхідно внести зміни до Кримінально-процесуального кодексу України**, доповнивши його окремою главою, яка буде повністю регламентувати питання реабілітації осіб, порядок реалізації права на відшкодування шкоди, коло суб'єктів, які підлягають реабілітації, види шкоди, що підлягають компенсації. Це відповідатиме призначенню кримінального судочинства, яке полягає не тільки в охороні прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб від злочинів, але також і у захисті людини від незаконного та необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав і свобод. Реабілітація особи повинна бути належним чином регламентованою, норми про відновлення порушених у кримінальному судочинстві прав мають посідати належне місце в Кримінально-процесуальному кодексі України.

Список літератури: 1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР України. 1996. № 30. Ст. 141. 2. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Принята Советом Европы 4 ноября 1950 г. // Полиция и права человека: Учебное пособие. Х., 2004. 3. Международный пакт о гражданских и политических правах // Полиция и права человека: Учебное пособие. Х., 2004. 4. Уголовный процесс: Учебник для студентов юридических вузов и факультетов / Под ред. К. Ф. Гуценко. М., 1997. 5. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 року // ВВР України. 1961. № 2. Ст. 15. 6. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду: Закон України від 1 грудня 1994 р. // ВВР України. 1995. № 1. Ст. 1. 7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року // ВВР України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. 7. 8. Столмаков А. И. Правовосстановительные санкции в уголовном судопроизводстве // Советское государство и право. 1982. № 5. 9. Либус И. А. Охрана прав личности в уголовном процессе. Ташкент, 1975. 10. Новиков В. Щодо поняття реабілітації у кримінальному процесі України // Право України. 1997. № 10. 11. Шило Н. Я. Проблема реабилитации на предварительном следствии. / Отв. ред. Б. Сарьев. Ашхабад, 1981. 12. Полякова М. Ф. Реабилитация невиновных: гарантия чести и достоинства личности // Советское государство и право. 1976. № 10. 13. Скворцов Н. Н. Правовые последствия оправдания // Советское государство и право. 1970. № 9. 14. Кокорев Л. Д. Подсудимый в советском уголовном процессе. Воронеж, 1973. 15. Капліна О. В. Проблеми реабілітації у кримінальному процесі України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. / Нац. юрид. академія ім. Ярослава Мудрого. Х., 1998. 16. Пастухов М. И. Оправдание подсудимого. Минск, 1985. 17. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій: Навч. посіб. К., 2005.

Надійшла до редколегії 08.02.08